

O RETORICĂ A NEGAȚIEI, SAU NIHILISM PUR?

Deconstructivismul critic a stîrnit întotdeauna reacții excesive și adeseori nefondate: pe de o parte elogiile lipsite, uneori, de simț critic ale susținătorilor care vorbesc despre deconstrucție ca despre un moment de cotitură în istoria gândirii occidentale, o adevărată schimbare de epistemă cu impact asupra științelor umane și asupra altor domenii ale cunoașterii; la polul opus, șarjele, adeseori la fel de superficiale, ale detractorilor care etichetează deconstructivismul drept "nihilism".

Unii deconstructiviști, precum Paul de Man, consideră că acuzații de felul celor meționate mai sus sunt "cît se poate de previzibile" [1] și oarecum explicabile - date fiind implicațiile subversive, chiar dacă în alt sens decît acela al unui "nihilism" pur, ale deconstrucției. De pildă, ca mod de a filosofa, de a reconsidera conceptele și adevărurile filosofiei occidentale, deconstructivismul critică virulent tradiția metafizicii occidentale a prezenței pline, din Antichitate pînă în epoca modernă, fără a urmări să ofere alternativa unui sistem propriu (întrucît proiectul deconstructivist este antitotalizant, deci antisistemic). Ca "metodă" (alt termen respins de deconstructiviști ca impropriu, generalizant, "metafizic") de interpretare a textelor (literare, non-literare), deconstrucția pune sub semnul întrebării nu doar vechile metode de lectură și tradiția, atît de prestigioasă în spațiul anglo-saxon, a analizei de text și a comentariului critic, dar și - fapt și mai deconcertant - propria sa strategie de lectură, refuzînd ceea ce Paul de Man numește "monumentalizarea" [2] într-o "metodă" sau într-un "sistem". În sfîrșit, ca atitudine intelectuală generală față de tradiție și autoritate, deconstrucția invalidează vechile cutume de gîndire și îndeamnă la o reevaluare a culturii occidentale în ansamblul ei, de unde profunza anxietate și retorica apocaliptică pe care o generează în rîndurile conformiștilor. Însuși termenul „deconstrucție”, prin simpla prezență a prefixului negativ "de-", a făcut posibilă interpretarea sa, în sens larg, ca "distrugere", "anulare", "negare" - fapt justificat, poate, și de frecvența, în vocabularul deconstructivist, a unor cuvinte cu o încărcătură semantică negativă (datorată unor prefixe ca "de-", "dis-" sau "des-" / "dez"-). O bogată retorică a negației, incluzînd termeni ca

"demistificare", "demontare", "depersonalizare", "deplasare", "disrupere", "disjunție", "discontinuitate", "discrepanță", "dezmembrare", "dezarticulare", desfacere", "desfigurare", "desființare",

nu a făcut decît să amplifice starea de "anxietate" pe care deconstructivismul - mai ales cel american, al Școlii de la Yale - a generat-o în jurul lui. "Principiul" aflat la baza deconstructivismului este refuzul oricărei ideologii a totalității - într-un cuvînt, refuzul tiparelor logocentrice de gîndire, proprii metafizicii occidentale, cu alte cuvinte, opoziția față de orientarea obsesivă a filozofiei occidentale către un sens sau un adevăr înțeles ca "fundament" autonom - cînd, în realitate, în viziunea deconstructivistă, sensul/adevărul, departe de a fi un dat existent în afara limbajului și a textualității, este fie un efect al jocului diferențelor textuale (Derrida), fie o simplă fantasmă a limbajului, o ficțiune, un produs prin excelență lingvistic, retoric (Paul de Man), lipsit de „prezență” și stabilitate, mereu deconstruibil. În termeni filosofici, deconstructivismul contestă efortul multiseclar de "determinare a ființei entității ca prezență" [3], specific "metafizicii" occidentale "a prezenței".

În practica analizei textuale, atacul antimetafizic ia forma deconstrucției în două trepte a opozițiilor binare asimetrice, "violente", al căror prim termen este în mod tradițional considerat superior celuilalt pentru că ar reprezenta o mai mare concentrare a prezenței: mai întîi "o răsturnare a opoziției clasice", apoi „o deplasare generală a sistemului”, fără de care simpla inversare a opoziției metafizice nu ar face decît să reafirme, ea însăși, noi "ierarhii

violente”, noi “adevăruri”, rămânând astfel blocată “în imanența sistemului care trebuie distrus” [4] și confirmându-l implicit, în loc să îl destabilizeze. Strategia deconstructivistă este guvernată de o logică specială, pe care am putea-o numi “logica indecidabilului” și pe care, simplificând, am descrie-o astfel: deconstrucția arată că termenii unei opoziții clasice (vorbire / scriere, semnificat / semnificant, Natură / cultură etc.) nu sunt nici cu adevărat opuși - ei comunicând unul cu altul prin diferențele lor lăuntrice -, nici identici; opozițiile nu pot fi nici desființate, nici menținute în forma lor inițială, osificată, statică, “metafizică”. Ceea ce urmărește, de fapt, deconstrucția este să pună sub semnul întrebării însăși identitatea termenilor și, implicit, să destabilizeze sistemul conceptual care găzduiește falsele identități și opoziții. După cum suntem avertizați de practicienii ei, deconstrucția nu poate eșua în “sinteză dialectică” [5], dar nu poate permite nici ca “indecidabilul” să alunece, el însuși, în mișcare dialectică, totalizantă. Sarcina dificilă a deconstrucției, și condiția coerenței ei “teoretice”, este să întrețină tensiunea dintre “sinteză” (sau “închidere”) metafizică și “oscilare”, evitând afirmațiile concluzive și orice alt tip de generalizări care ar transforma-o într-o nouă modalitate de totalizare metafizică.

“Dublul gest” subversiv al deconstrucției, descris de Derrida, nu este însă unul pur distructiv, el vizând mai curând o “destrucție” (“Destruktion”) a sistemului conceptual metafizic, în sensul heideggerian al cuvântului. În *Sein und Zeit*, Heidegger folosește termenul “*Destruktion*” (provenit din latinescul “*destructio*” și tradus în românește de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă prin “destrucție”) în sensul nu de simplă negare a lui Aristotel ca teoretician al “categoriilor” și “distrugere a ontologiei” ca ramură a metafizicii occidentale care, încă din Antichitate, își scapă din vedere propriul obiect, problema ființei, conceptul de “*Sein*” (ființa, faptul de a fi), concentrându-se, în schimb, asupra “ființării”, asupra a “ceea ce ființează” - “*Seiendes*” - deci nu ca echivalent perfect al cuvântului german uzual pentru “distrugere”, “nimicire” (“*Zerstörung*”), ci mai curând în sensul unei operații salutare, recuperatoare, prin care adevăratele surse ale problemei ființei sunt scoase la lumină și curățate de toate impuritățile acumulate de-a lungul istoriei metafizicii. Prin “destrucția fondului ontologiei antice”, Heidegger înțelege nu un act distructiv, ci doar “o relaxare a tradiției rigide și [...] o eliminare a straturilor acoperitoare aduse de ea” [6], proces care, însă, după cum explică filosoful,

“nu are nimic de-a face cu o relativizare de proastă calitate a punctelor de vedere ontologice” și care “are tot atât de puțin sensul negativ al unei debarasări de tradiția ontologică” [7].

Departate de a “îngropa trecutul în derizoriu”, “destrucția” heideggeriană urmărește doar o reexaminare a tradiției și o resituare a ei “în posibilitățile ei pozitive”, proces desfășurat chiar “în limitele” tradiției, după cum o demonstrează “fiecare punere a întrebării”-întrebare de neconceput într-un orizont diferit de acela al tradiției metafizice. Prin urmare, o asemenea operație are o “intenție” evident pozitivă și o “funcție negativă” care ramâne „neexplicită și indirectă” [8], observație valabilă, mutatis mutandis, și în cazul deconstrucției critice, fapt ignorat de retorica apocaliptică a detractorilor, la care ne-am referit mai sus. Există însă și critici mai moderați, ca Howard Felperin, care observă că deconstrucția nu este o abordare propriu-zis “distructivă”, de vreme ce

“lasă intacte părțile componente [ale textului], permite reasamblarea lor în planul mai abstract al propriului său comentariu, sub forma unui post-text care supraviețuiește exploziei” [9];

altfel spus, rămîne, în urma lecturii deconstructiviste, “construcția” textuală a cititorului deconstructivist, interpretarea, ca unică modalitate prin care “textul” devine accesibil – deci “mai poate exista viață și după deconstrucție” [10].

Numeroasele interpretări eronate și simplificatoare ale deconstrucției ca simplu proces distructiv, sau ca nihilism pur pot fi puse, într-o oarecare măsură, pe seama refuzului deconstructiviștilor înșiși de a-și explica poziția față de tradiție și autoritate în termeni tranșanți. Printre puținele clarificări asupra “principiilor” și “metodei” deconstructive se numără eseul “*The Critic as Host*”, în care J. Hillis Miller, reprezentant al

deconstructivismului riguros în linia lui Derrida și Paul de Man, deconstruiește relația de opoziție ierarhică dintre gândirea metafizică și deconstructivism, identificând drept element comun, mai greu observabil la prima vedere, nihilismul, în încercarea a contracara posibilele interpretări greșite ale “deconstrucției” ca fiind prin excelență nihilistă. Miller remarcă în acest context faptul că termenul “deconstrucție”, prin cele două prefixe antitetice, are avantajul de a sugera “o acțiune paradoxală”, dar și neajunsul de a crea impresia eronată că deconstructivistul ar fi, în raport cu tradiția filosofică, un adevărat “paricid”, un “fiu ingrat care demolează, iremediabil, mașinăria metafizicii occidentale” [11]. Pentru a restabili adevărul, criticul american analizează “nihilismul” deconstructivist pornind de la un comentariu al lui Nietzsche (din *Voința de putere*) asupra “nihilismului european”, pe care filosoful german îl numește “cel mai straniu/misterios dintre musafiri”:

“Nihilismul este la ușă: de unde vine acest musafir – cel mai straniu dintre toți musafirii?” (*Der Nihilismus steht vor der Tür: woher kommt uns dieser unheimlichste [subl.n] aller Gäste?*) [12].

Miller folosește adjectivul “*uncanny*” (preluat de o mare parte a criticii americane în studiile despre deconstructivism) în analiza “nihilismului” deconstructivist ca echivalent al germanului “*unheimlich*”, semnificativ prin conotațiile sale nietzscheene, exploatate în argumentația deconstructivistului american. Modul în care Miller înțelege relația complexă dintre “straniul” deconstructivism și nihilism necesită, însă, unele clarificări terminologice, care lipsesc din textul menționat. Adjectivul german *unheimlich* are multiple sensuri (“însământător”, “neliniștitor”, “sinistru”, “dubios”, “ciudat”, “straniu”, “bizar”), iar datorită prefixului negativ *un-*, poate fi interpretat și ca antonim al adjectivului *heimlich* (derivat, la rîndul lui, din substantivul *Heim* – “casă”, “cămin” -, înrudit cu *Heimat* – “patrie, loc natal), cu un triplu sens: “care amintește de casă/patrie”; “comod, plăcut”; “secret, ascuns”. Este relevant faptul că Heidegger, în *Ființă și timp*, folosește substantivul corespunzător lui, *Unheimlichkeit*, în sensul de “stranietate” (traductibil prin francezul “*étrangeté*” sau englezescul “*uncanniness*”), pentru a defini felul fundamental al “faptului-de-a-fi în lume”, specific *Dasein*-ului: “stranietatea [*Dasein*-ului], faptul-de-a-fi-în-lume original și aruncat, înțeles ca neafare-acasă, simplu fapt ‘că el este’, nuditate pură în nimicul lumii” [13]. Miller reține, însă, adjectivul *unheimlich* din comentariul nietzschean. Sunt urmărite ecourile definiției nietzscheene a nihilismului în lucrarea lui Heidegger *Zur Seinsfrage* (*Cu privire la problema ființei*) – publicată la un interval de treizeci de ani de *Sein und Zeit* -, în care filosoful german, într-un schimb polemic de idei despre nihilism cu scriitorul Ernst Jünger, respinge afirmația acestuia că o corectă definire a nihilismului ar aduce, dacă nu o vindecare de acest “bacil al cancerului”, măcar speranța într-un remediu. Potrivit lui Heidegger, nihilismul este socotit de Nietzsche musafirul “cel mai straniu” (“*der unheimlichste*”) tocmai pentru că nu cunoaște sentimentul “lipsei de patrie/casă”, “starea de apatrid” (*die Heimatlosigkeit*), cu alte cuvinte, pentru că se simte acasă oriunde. După Heidegger, pentru acest “*unheimlichste aller Gäste*” nu există “leac”, pentru că în esența sa, nihilismul, precum “bacilul cancerului”, nu este “nici remediabil, nici iremediabil” [14]. El este musafirul nepoftit pe care nu îl poți da pe ușă afară, pentru că “cerculă de mult timp, și fără a fi văzut, prin toată casa” [15], este deja “de-al casei”. În sfârșit, extinzînd lanțul intertextual, Hillis Miller observă migrarea termenului în deconstructivism. Pentru Derrida, nihilismul este un “*hôte fantôme*”, un “*hôte qui hante plutôt qu’il n’habite*”, “un oaspete și o fantomă ‘*d’une inquiétante étrangeté*’” [16]. “Nihilismul” este una dintre acuzațiile cele mai grave aduse deconstructivismului de adversarii lui, care, pretinzîndu-se a fi ocoliți de straniu musafir, situează nihilismul în spațiul străin al deconstrucției). Hillis Miller etichetează această atitudine drept “boală”:

“dacă nihilismul este ‘cel-fără-leac’, afirmă el, reluînd expresia heideggeriană “*das Heil-lose*”, deci este “o rană care, probabil, nu se poate închide” [17], atunci “încercarea de a înțelege această realitate ar putea fi o condiție a sănătății. A pretinde că cel mai straniu dintre musafiri nu este prezent în casă ar putea fi boala cea mai gravă” [18].

“Fantoma” nihilistă se strecoară, consideră Miller, în orice expresie a sistemului logocentrist, în orice text al culturii occidentale, care este, inevitabil, marcat de gândirea metafizică-logocentristă. Întrucât tendința de “depreciere sau anihilare a tuturor valorilor” [19] nu poate fi considerată un “fenomen” social, psihologic sau istoric izolat și nici unul “nou sau ciclic” [20], ci o constantă a gândirii occidentale (“nihilismul este un parazit întotdeauna deja la el acasă înlăuntrul gazdei lui, metafizica occidentală” [21] la Platon și de la sofiștii greci pînă la Nietzsche), este îndreptățită observația lui Miller că singura atitudine rațională ar fi recunoașterea și înțelegerea impulsului nihilist. În opinia lui Nietzsche, nihilismul își are, mai exact, rădăcinile în modelul de gândire metafizică, logocentristă pe care îl reprezintă “interpretarea moral-creștină” [22].

După Miller, “nihilismul” este un “nume” dat de gândirea metafizică “acelei părți din ea însăși cu care nu se poate confrunta direct” [23], la fel cum cuvîntul “inconștient” este creația “conștiinței”. Deconstructivismul arată cum metafizica, încercînd să își elimine această “alteritate lăuntrică” [24], să ascundă acel ceva “fără leac” din ea însăși, se subminează pe sine. Impulsul autosubversiv este reparabil în toate marile texte al metafizicii occidentale – începînd cu dialogurile lui Platon –, texte, invariabil, autodeconstructive.

Neputîndu-se elibera nici de nihilism, nici de metafizică, deconstrucția, în continua ei oscilare între cei doi poli, pătrunde într-o “zonă de graniță care pare să ofere vederea cea mai largă spre celălalt ținut (de ‘dincolo de metafizică’)” [27], un “ținut” care trebuie să rămînă, totuși, inaccesibil “omului occidental”, incapabil să se elibereze de modul de gândire metafizic. Astfel, dacă în plan teoretic, proiectul deconstructivist exclude punctul de vedere privilegiat sau lectura unică, fie ea “metafizică” sau “nihilistă” (deconstructivistă), în practica deconstrucției, actul critic (constînd în “gestul dublu” [28]) deconstructivist este marcat de “indecidabilitate” – termen prin care Hillis Miller înțelege “experiența unei nesfîrșite mișcări nesatisfăcute în relația criticului cu textul” [29]. Imposibilitatea de principiu a totalizării, refuzul de a ajunge la un “adevăr” ferm, la “un punct final” [30] explică sentimentul de frustrare al criticului, „bucuria precară a interpretării” [31], caracteristică deconstructivistului.

Aspectul cel mai adeseori ignorat de detractorii deconstrucției este, fără îndoială, faptul că nici măcar “indecidabilul” interpretării nu are șanse să devină un principiu universal, pentru că deconstrucția refuză ceea ce de Man numește “monumentalizarea” [33] sau transformarea ei în “metodă” general valabilă (un alt gest “metafizic”, totalizant).

NOTE

- [1] de Man, Paul (1979). *Allegories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven and London: Yale University Press, pag. X.
- [2] de Man, Paul (1984). *The Rhetoric of Romanticism*. New York: Columbia University Press, pag. 123.
- [3] Derrida, Jacques (1998). *Of Grammatology*, transl. by Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press, pag. 12.
- [4] Derrida, Jacques (1997). *Diseminarea*, trad. Cornel Mihai Ionescu. București: Editura Univers Enciclopedic, pag. 11.
- [5] Bloom, Harold et al. (1999). *Deconstruction & Criticism. Harold Bloom, Paul de Man, Jacques Derrida, Geoffrey Hartman, J. Hillis Miller*. New York: The Continuum Publishing Co., pag. 250.
- [6] Heidegger, Martin (2003). *Ființă și timp*, trad. de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă. București: Editura Humanitas, pag. 31.
- [7] *Ibid.*, pag. 31-32.
- [8] *Ibid.*, pag. 32.
- [9] Felperin, Howard (1985). *Beyond Deconstruction. The Uses and Abuses of Literary Theory*. Oxford: Clarendon Press, pag. 119.
- [10] *Idem.*
- [11] Bloom, Harold et al. *Op. cit.*, pag. 251.
- [12] Apud J. Hillis Miller, în Bloom, Harold et al. *Op. cit.*, pag. 227.
- [13] Martin Heidegger, *Op. cit.*, pag. 367.
- [14] Apud J. Hillis Miller, în Bloom, Harold et al. *Op. cit.*, pag. 227.
- [15] *Idem.*

- [16] *Ibid.*, pag. 228.
 [17] *Idem.*
 [18] *Idem.*
 [19] *Idem.*
 [20] *Ibid.*, pag. 229.
 [21] *Idem.*
 [22] *Ibid.*, pag. 230.
 [23] *Ibid.*, pag. 228.
 [24] *Idem.*
 [25] *Ibid.*, pag. 230.
 [26] *Ibid.*, pag. 229.
 [27] *Ibid.*, pag. 231.
 [28] Derrida, Jacques (1995). *Limited Inc.*, transl. by Samuel Weber. Evanston, IL: Northwestern University Press, pag. 21.
 [29] Bloom, Harold et al. *Op. cit.*, pag. 252.
 [30] *Idem.*
 [31] *Ibid.*, pag. 253.
 [32] *Ibid.*, pag. 252.
 [33] *Ibid.*, pag. 219.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Bloom, Harold et al. (1999). *Deconstruction & Criticism. Harold Bloom, Paul de Man, Jacques Derrida, Geoffrey Hartman, J.Hillis Miller*. New York: The Continuum Publishing Co.
 de Man, Paul (1979). *Allegories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven & London: Yale University Press.
 de Man, Paul (1984). *The Rhetoric of Romanticism*. New York: Columbia University Press.
 Derrida, Jacques (1998). *Of Grammatology*, transl. by Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.
 Derrida, Jacques (1997). *Diseminarea*, trad. Cornel Mihai Ionescu. București: Editura Univers Enciclopedic.
 Derrida, Jacques (1995). *Limited Inc.*, transl. by Samuel Weber. Evanston, IL: Northwestern University Press.
 Felperin, Howard (1985). *Beyond Deconstruction. The Uses and Abuses of Literary Theory*. Oxford: Clarendon Press.
 Heidegger, Martin (2003). *Ființă și timp*, trad. de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă. București: Editura Humanitas.

ABSTRACT

The paper analyses the relationship between deconstruction and nihilism on the basis of the deconstructionist interpretation of the latter. Deconstruction has often been regarded by its opponents as a total break with the patterns of thought associated with the Western metaphysical tradition, and therefore as a form of "critical terrorism", and even "nihilism". While the critical deconstructionist discourse shows a certain bias towards a rhetoric of negation, its practitioners caution us against the tendency to glibly equate deconstruction with "nihilism". The very special logic underlying the deconstruction process (in the course of which differences and oppositions are neither negated nor maintained in their original, "static", form - or are subtly reaffirmed in such a way as to destabilize the conceptual system that they are part of) should in no way be confused with sheer nihilism. According to deconstructionists themselves, nihilism is neither an isolated phenomenon, specific to a particular historical period, nor a cyclical one, but rather a constant subversive impulse that may be identified throughout the Western cultural tradition. As demonstrated in J. Hillis Miller's essay, The Critic as Host, nihilism is an integral part of metaphysics and of any other expression of Western thought (deconstruction included).